

sırada kendi memleketlerine gitmeleri ve bir daha İstanbul'a yaklaşmamaları uyarısı yapıldı (BA, A.DVN.KLB, nr. 10/2).

Af başvuruları ve af kararları aynı suç işleyenlerin ceza süresi bakımından belirleyiciydi. Meselâ benzer bir suç işleyen iki mahkûmdan biri iki buçuk ay, diğeri iki buçuk yıl kalebend kalabiliyordu. Bu arada suçlar için tayin edilmiş belli süreler olmadığı gibi belli suçlar için belirlenmiş kalebend mahalleri de yoktu. Suçlular herhangi bir kaleye gönderilebilirdi. Bununla beraber genellikle ağır suç işleyenlerin ve sabıkalı suçluların adalarda kalebend edildiği söylenebilir. Bunun dışında askerî zümre mensupları daha ziyade Seddülbahir Kalesi'nde hapsedilmekteydi. Aynı şekilde fuhuş suçuna karışan kadınlar çoğunlukla ya Bursa'ya ya da Midilli adasına sürgün edilir veya kalebend olarak gönderilirdi. Yüksek rütbeli devlet adamları ve Kırım hanları gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı olan yerlerin idarecileri ise Rodos Kalesi'nde kalebend edilirdi.

Suçluların sosyal tabakalara göre sınıflandırılması konusu geniş bir taramayı gerektirirse de bir fikir vermek üzere 1768-1774 yıllarında kalebend edilen mahkûmlar ele alındığında bunların 628'inin (% 54) müslüman erkek, altmış yedisinin (% 6) müslüman kadın, altmış dokuzunun (% 6) gayri müslim erkek, birinin gayri müslim kadın, 261'inin (% 22) seyfiye, yetmiş birinin (% 6) ilmiye ve kırk üçünün (% 4) kalemiye mensubu olduğu görülür (Koca, s. 43). Buna göre seyfiye, ilmiye ve kalemiye mensuplarının toplamı 375 kişidir (% 16-17). 1688-1750 yılları arasında Limni adasında kalebend edilen 324 mahkûmun 128'i müslüman erkek reâyâ, kırkı yeniçeri, on altısı cebeci, sekizi topçu, otuz ikisi seyyid, sekizi şeyh, ikisi müderris, onu müslüman kadın, yirmi biri zimmî erkek reâyâ ve biri zimmî kadındır (İşbilir, s. 48-49). Bu verilerden gayri müslimlerin suç nisbetlerinin nüfuslarıyla orantılı olmadığı anlaşılmaktadır. Askerî sınıf mensuplarının fazlalığı, özellikle Limni rakamlarına bakıldığında seyyidler ve meşâyihi azımsanamayacak sayıda oluşu ise dikkat çekicidir. Kalebentlik cezası imparatorluğun son dönemlerinde daha da yaygınlaşmış, birçok tanınmış şahsiyet özellikle adalara ve uzak kalelere yollanmış. Bu sırada ceza kanununa göre kalebentlik cezasının süresi muvakkat ve müebbet hale getirilmiş, geçici ceza üç on beş yıl olarak belirlenmiştir. 1858 ceza kanunnamesinde yer verilen kalebentlik, Cumhuriyet döneminde kürek ve sürgün

cezasıyla karışık halde bir süre daha uygulanmış ve 1926 yılında bir kanunla kaldırılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (A.DVN.KLB d. koduyla) birçok kalebend defteri ve evrakı mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Atık Şikâyet Defterleri*, nr. 174, tür.yer.; BA, A.DVN.KLB, nr. 15; nr. 4/10; nr. 5/78; nr. 11/29; BA, C.AS, nr. 46964; BA, MD, nr. 98, s. 98, hk.4; nr. 99, s. 2, hk. 6; nr. 103, s. 100, hk. 732; nr. 106, s. 25, hk. 44; nr. 111, s. 389, hk. 1332, s. 509, hk. 1764; nr. 115, s. 118, hk. 471, s. 546, hk. 2422; nr. 120, s. 88, hk. 382; nr. 124, s. 46, hk. 161, s. 76, hk. 273; nr. 129, s. 72, hk. 256; BA, MAD, nr. 3160, s. 224-225; nr. 4080, s. 42; nr. 9989, s. 160; Ömer İşbilir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Limni Kalebendleri", *Zindanlar ve Mahkûmlar* (haz. Emine Gürsoy Naskali – Hilal Oytun Altun), İstanbul 2006, s. 48-56; Süha Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları: 1791-1808* (doktora tezi, 2011), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 161-164; a.mlf. – Ahmet Aksın, "25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *TTK Bildiriler*, XV (2006), IV/1, s. 1-17; Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre (1182-1188/1768-1774) Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar* (yüksek lisans tezi, 2015), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osm.Ar.*, sy. 4 (1984), s. 79-88.

ÖMER İŞBİLİR

KALHÂTÎ (القلاهتي)

Ebü Abdillâh Muhammed
b. Saîd el-Ezîdî el-Kalhâtî
(IV./ X. yüzyıl [?])

Umanlı İbâzî âlimi ve tarihçi.

Uman denizi sahilinde Uman'ın eski başşehri Kalhât'ta doğdu. Yemen asıllı olan Kalhâtî'nin hayatına dair bilgi olmadığı gibi hangi dönemde yaşadığı da kesinlikle bilinmemektedir. Onun IV (X) (*el-Keşf ve'l-beyân*, neşredenin girişi, I, 8), VI (XII) (İbn İdrîsû Mustafa b. Muhammed, s. 208-209), VII (XIII) veya VIII. (XIV.) (Kutluay, XV [1967], s. 142) yüzyılda yahut 1070'ten (1659) önce (Brockelmann, II, 568) yaşadığı ileri sürülmektedir. Kalhâtî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinin mezhepler kısmını neşreden Muhammed b. Abdülcelîl ile İbâziyye konusunu araştıran Pierre Cu-perly ve İvaz Muhammed Halîfât, Brockelmann'a katılırken *el-Keşf ve'l-beyân*'ın tamamını yayımlayan ve Kalhâtî'nin IV. (X.) yüzyılda yaşadığını söyleyen Seyyide İsmâîl Kâşif, bu konuda müellifin eserde müşrik ve münafıkların çocuklarıyla ilgili

olarak Uman imamı Saîd b. Abdullah b. Muhammed ile (ö. 368/978-79) tartıştığı bilgisine dayanmaktadır. Bu tesbit diğerlerinden daha isabetli görünmektedir. Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmaması, eserinde de kendisinden söz etmemesine rağmen *el-Keşf ve'l-beyân* dikkatle incelendiğinde Kalhâtî'nin Arap dili ve edebiyatı yanında tefsir, hadis ve kelâm ilimlerini de iyi bildiği, ayrıca mezhebine son derece bağlı olduğu anlaşılır. Eserde şiir ve rivayetlerde geçen garip lafızları bir dilci ve edebiyatçı üslûbuyla açıklaması onun iyi yetişmiş bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

Kalhâtî'nin bilinen tek eseri *el-Keşf ve'l-beyân*'dır. Kitap Hâricîler'in ve özellikle İbâzîler'in teşekkül sonrası dönemlerini anlatan en önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır. Tamamı üç cilt olan eserin sadece II ve III. ciltleri günümüze ulaşmıştır. Kaybolan I. ciltte İbâzîliğin bir sistem olarak ele alındığı bu cilde yapılan atıflardan anlaşılmaktadır. Eserin mevcut ciltleri elliser bölümden meydana gelmektedir. Bu ciltlerden ilkinde ilmin ve okumanın önemi, cehaletin zemmi, kader ve kazâ, va'd ve vaîd, halku'l-Kur'ân ile insanların fiilleri gibi kelâm konuları ele alınmıştır. II. ciltte ise yaratılışla birlikte Hz. Âdem'in ve diğer peygamberlerin hayatı sırasıyla anlatıldıktan sonra Asr-ı saâdet dönemine gelinir, Hulefâ-yi Râşidîn devrinde ortaya çıkan olaylar ve Emevîler'in ilk zamanları hakkında bilgi verilir. İslâm dışındaki dinlerin ortaya çıkışı, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Sâbiîlik gibi dinler ve bu dinlerin mezheplerinden, ayrıca Yunan felsefesinden, Hint mezhepleri, güneşe ve aya tapanlarla Câhiliye devrindeki Araplar'ın inançlarından söz edilir, ardından İslâm fırkalarına geçilir.

Müellif İslâm fırkalarını ele alırken Hz. Peygamber'den nakledilen Mecûsîler'in yetmiş, yahudilerin yetmiş bir, hristiyanların yetmiş iki fırkaya ayrıldıkları, İslâm ümmetinin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını belirten hadisi esas almış, eserini buna göre düzenlemiştir. Eserde İslâm fırkaları Mu'tezile / Kaderiyye, Sıfâtiyye, Havâric, Şîa, zaman zaman da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye nisbetle Vehbiyye şeklinde de bilinen İbâziyye olmak üzere beş büyük gruba ayrılmıştır. Öncelikle Mu'tezile ile Kaderiyye'yi, bu çerçevede Mürcie fırkalarını, ardından Müşebbihe (Sıfâtiyye / Haşîiyye) ile Hanefiyye, Şâfiyye, Hanbeliyye ve Mâlikiyye gibi fıkıh mezheplerini ele alan müellif, daha sonra Hâricîliğe yer ver-

mekle birlikte mensup olduğu İbâziyye'yi Hâricilik kapsamında değerlendirmez. Arkasından Şîa'yı inceler. Beşinci sırada kurtuluşa erecek tek fırka, istikamet ve iman ehli yahut istikamet ve adalet ehli nitelemesiyle İbâziyye'ye yer vererek mezhepleri ve bunların tâli fırkalarını Mu'tezile / Kaderiyye (14) + Sıfâtiyye / Haşviyye (15) + Havâric (16) + Şîa (27) + İbâziyye (1) şeklinde sıralayarak yetmiş üç sonucuna ulaşır. Eserin bu cildi tam bir mîlel ve nihâl kitabı özelliği taşımaktadır. Aslında müellifin kendi mezhebi dışında kalan mezhepleri söz konusu hadis rivayeti çerçevesinde sapık ve cehennemlik olarak görmesi, onların fikirlerini tarafsız bir gözle değerlendirmesine engel teşkil etmiştir. Buna rağmen İbâziyye'nin kendi dönemine kadar gelişimini tarihi bağlam içerisinde ortaya koyup açıklaması eserin önemini arttırmakta ve müellifini İslâm dünyasında yerleşik İbâzîlik algısını değiştirme noktasında başarılı kılmaktadır. Kalhâtî, eserinde yöntem olarak önce ele aldığı mezheplerin görüşlerini ortaya koyar, ardından âyet ve hadislerden de destek alarak bu görüşleri çürütmeye çalışır ve daha sonra da tartıştığı meselelerle ilgili olarak kendi mezhebinin görüşlerini dile getirir. Bu yönüyle *el-Keşf ve'l-beyân*'ın mezhepler tarihi açısından çok değerli ve ilgi çekici bilgiler ihtiva ettiği görülür.

el-Keşf ve'l-beyân'ın fırkalarla ilgili kısmı Muhammed b. Abdülcelîl tarafından yayımlanmadan önce Brockelmann ile Muhammed Kafâfî'nin çalışmalarının etkisiyle bu eserin tek nüshasının bulunduğu sanılmaktaydı. Muhammed b. Abdülcelîl'in araştırmaları sonucunda eserin iki nüshasının daha olduğu ortaya çıkmıştır. *el-Keşf ve'l-beyân*'ın ilk bilinen ve araştırmalarda daha çok kullanılan yazma nüshası British Museum'da (nr. 2606), diğerleri ise Cezayir'in Mîzâb bölgesindeki Kutub Kütüphanesi'yle (nr. 1975) Muhammed b. Abdülcelîl'in ulaşamadığını belirttiği Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir. Eserin mezheplerle ilgili bölümü, Muhammed b. Abdülcelîl tarafından *el-Fıraku'l-İslâmiyye min hilâli'l-Keşf ve'l-beyân* adıyla Tunus Üniversitesi'nin neşriyatı arasında (Merkezî'd-dirâsât ve'l-ebhâsi'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâiyye) yayımlanmıştır (Tunus 1984). Hâriciliğin doğuşunun anlatıldığı bölümü ise Muhammed Kafâfî neşretmiştir ("The Rise of Kharijism According to Ebû Sa'id Muhammed b. Sa'id al-Azdî Al-Qalhâtî", *Bulletin of Faculty of Arts of the University Egypt*, XIV/1 [Cairo 1952], s.

29-48), bu makale Ethem Ruhi Fiğlalı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (bk. bibl.). *el-Keşf*'in elde mevcut iki cildinin tahkiki ve neşrini ise Seyyide İsmâil Kâşif gerçekleştirmiştir (Uman 1400/1980).

BİBLİYOGRAFYA :

Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân* (nşr. Seyyide İsmâil Kâşif), Uman 1400/1980, I, 84-85; II, 325-481; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 6-18; a.mlf., *el-Fıraku'l-İslâmiyye min hilâli'l-Keşf ve'l-beyân* (nşr. Muhammed b. Abdülcelîl), Tunus 1984, s. 6-9, 99-306; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, Beyrut 1397/1977, IV, 393; Ch. Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1894, s. 121-124; Brockelmann, *GAL*, II, 568; Sâlimî, *Tuhtetü'l-a'yân bi-sireti ehli 'Umân* (nşr. Ebû İshak İbrâhim Et-tafeyyîş), Kahire 1380/1961, I, 219-222; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 15-16; K. Lewinstein, *Studies in Islamic Heresiography: The Khawarij in Two Firqat Tradition* (doktora tezi, 1989), Princeton University The Department of Near Eastern Studies, s. 28-31; J. C. Wilkinson, "İbâdî Theological Literature", *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (ed. M. J. L. Young v.dğr.), Cambridge 1990, s. 33-39; İvaz M. Halîfât, *Neş'e-tü'l-hareketi'l-İbâziyye*, Uman 1423/2002, s. 21-22; İbn İdrîsü Mustafa b. Muhammed, *el-Fikrû'l-'a'kadî 'inde'l-İbâziyye*, Gardâye / Cezayir 1424/2003, s. 208-209; Pierre Cuperly, *Medhal ilâ dirâseti'l-İbâziyye ve 'âkidetihâ* (trc. Ammâr el-Cilâsî), Tunus 2003, s. 36; Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi* (doktora tezi, 2007), ÜS Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 31, 68-70; Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s. 90-91; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara 2010, s. 29-33; J. Schacht, "Bibliothèques et manuscrits abadites", *RAfr.*, C (1956), s. 375-398; Yaşar Kutluay, "İbadîlere Ait Bazı Metinler", *AÜİFD*, XV (1967), s. 141-149; Muhammad Kafâfî, "Abû Sa'id Muhammed b. Sa'id al-Azdî al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu" (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), a.e., XVIII (1970), s. 177-191.

HARUN YILDIZ

KALISASAK, Ahmed Rifâî

(ö. 1876)

Endonezyalı dinî lider, şair,
Ripangî hareketinin kurucusu.

Ahmed Rifâî Kalisasak (Endonezya dilinde Kalisalak) 1786 yılı civarında Orta Cava'nın Kendal bölgesindeki Tempuran köyünde doğdu. Din görevlisi olan babası Raden Kiai Hacı Muhammed Ebû Sucak'ın vefatı üzerine akrabalarından Şeyh Es'arî'nin himayesinde büyüdü; ilk dinî eğitime onun mektebinde (pesantren) Kur'an, Arapça sarf ve nahiv, belâgat, hadis ve fıkıh okuyarak başladı. Tahsilini ilerletmek ve hac farızasını ifa etmek maksadıyla 1816'da Mekke'ye gitti. Mekke'de yaklaşık sekiz yıl boyunca Arap ve Malay kökenli hocalardan öğrenim gördü. Endonezya

kaynaklarında onun daha sonra Kahire'ye giderek yaklaşık on iki yıl Şâfîî fıkıh okuduğu belirtilir. Böylece toplam yirmi yıl kadar bu ülkelerde kaldı, ardından elli yaş civarında memleketi Kendal'daki Kaliwungu'ya döndü. Burada hocalık yapmaya ve eser yazmaya yöneldi. O sırada Kendal'da din görevlisi (penghulu) makamında bulunan bir yakınının şikâyeti üzerine halk arasında yanlış dinî fikirler yaydığı gerekçeyle Semarang'da hapse atıldı. Ardından Cava'nın kuzeyinde Batang bölgesindeki Kalisalak adlı sahil köyüne yerleşti. Köyünde kendi pesantrenini kurarak usûlû'd-dîn, fıkıh ve tasavvuf ağırlıklı bir öğretim faaliyeti yürütmeye başladı. Bu arada öğrencilerini sosyal konular ve güncel dinî tartışmalar hakkında aydınlatmaya çalıştı; öğrenciler için Mekkelî ve Açelî âlimlerin eserlerinden manzum tercümeler yaptı, kitaplar yazdı.

Ahmed Rifâî 1840'lı yılların başlarından itibaren Cava'da müslüman bir reformist olarak ün kazandı. Hollanda sömürge yönetimini, bu yönetimle birlikte çalışan Cavalı geleneksel aristokratik liderleri ve onlara bağlı din görevlilerini eleştirdi. Ona göre bir kişinin âlim olabilmesi için iyi derecede Kur'an ve kıraat bilgisine sahip olması gerekir. Zira sadece Kur'an eğitimi almış bir imamın arkasında ve en az kırk kişilik bir cemaatle kılınan cuma namazı sahih olabilir. Yine nikâh akdinin geçerli olması için en az kırk kişinin huzurunda kılınması şarttır; aksi halde bu birleşmeden doğacak çocukların nesebi sahih sayılmaz ve bunlar mirasçı olamaz. Ayrıca Hollanda sömürge idaresinin kâfirlerin elinde bulunduğunu, sömürge idaresinde çalışmaya razı olan Cavalı mahallî liderlerin ve din görevlilerinin fâsık durumuna düştüğünü, bu sebeple onların kıldırıldığı namazların ve kıydığı nikâhların şer'an sahih sayılamayacağını iddia etti. Kadınların yanlarında bir mahremleri bulunmadan ve peçesiz sokağa çıkmalarına şiddetle karşı çıktı. Ülkedeki camilerin kiblesinin de yanlış olduğunu ileri sürdü, birkaç caminin kiblesini düzeltmeye çalıştı.

Bu görüşleriyle Ahmed Rifâî mahallî ulemâyı rahatsız ettiği gibi Hollanda karıştı söylemleriyle devlet görevlilerinin de dikkatini çekti. Buna karşılık Orta Cava bölgelerinden gelen talebeler arasında geniş bir taraftar kitlesi buldu; böylece talebeleri giderek radikal bir tutum izlemeye başladı. Ancak dinî ve siyasî liderlerin kendisi hakkında şikâyetlerde bulunmaları üzerine tutuklanarak sürgün edildi.